

המאבקים בזירה הפנימית באיראן והשפעתם על מדיניות החוץ שלה

מאיר ליטבק

מדיניות החוץ התוקפנית של איראן אומנם משקפת כוונות של ממש להרחיב את השפעתה במזרח התיכון, אולם לא כחות מכך היא משקפת את הרצון של השמרנים להחליש את המחנה הרפורמיסטי.

מבוא: הכוחות הפוליטיים באיראן

המערכת הפוליטית באיראן מעולם לא הייתה מונוליטית והתאפיינה תמיד בפיצולים ובמאבקים על רקע אידיאולוגי, מוסדי ואישי. כמו במדינות רבות אחרות, יש למאבקים האלה השפעה רבה על עיצוב מדיניות החוץ של איראן, אף שאין מדובר במדינה דמוקרטית. ניתן לתאר את החלוקה בזירה הפוליטית הפנימית באיראן בשנים האחרונות בשתי צורות:

הגדרה נפוצה בשיח האיראני מבחינה בין אלה המדגישים את הבסיס הרפובליקני – דהיינו את תפקיד העם – ברפובליקה האסלאמית ולבין אלה המדגישים את המרכיב האסלאמי, המעניק לאנשי הדת שליטה מוחלטת ומצמצם את תפקידו של העם לציות לאנשי הדת. הרפובליקנים, ובראשם הנשיא חסן רוחאני, באים בעיקר משורות המוסדות הנבחרים במערכת הפוליטית, כלומר הממשלה והמג'לס (פרלמנט). לעומתם מייצגים האסלאמיסטים את הזרם המרכזי בקרב אנשי הדת, ובראשם המנהיג העליון אייתוללה עלי ח'אמנאי, וכן את משמרות המהפכה ואת מיליציות הבסיג'.

במאמר הקצר הזה ייעשה שימוש בהגדרה הישנה יותר, המבחינה בין רפורמיסטים לשמרנים, מפני שהמאבק בין שני הזרמים האלה אינו מתמקד רק בסוגיית הדמוקרטיה, אלא עוסק בסוגיות חשובות נוספות: המדיניות הכלכלית שיש לנקוט (הכרה בצורך ברפורמות כלכליות משמעותיות מול החזון של "כלכלת ההתנגדות" והקשר בין הכלכלה למדיניות החוץ), מידת הפתיחות לעולם החיצוני הרצויה לאיראן ומידת המעורבות שעל איראן לנקוט בסכסוכים אזוריים. שני הצדדים הם חלק מהממסד

השליט, ושניהם רוצים להבטיח את קיומו של המשטר הנוכחי לטווח הארוך ולקדם את המעמד שרכשה לעצמה איראן של מעצמה אזורית. אלא שהם חלוקים ביניהם בשתי שאלות עיקריות: מהו האיום המשמעותי יותר על המשטר ומהי הדרך הטובה ביותר להבטיח את יעדיה האסטרטגיים של איראן.

מהי מטרת הרפורמיסטים?

הנשיא רוחאני, הנחשב לפרגמטיסט המקורב לזרם הרפורמיסטי, הוא פוליטיקאי ותיק, שניהן בעבר בסדרה של תפקידים ביטחוניים בכירים ובראשם מזכיר המועצה העליונה לביטחון לאומי בשנים 1989-2005. כלומר הוא אינו אינטלקטואל כפי שהיה הנשיא לשעבר מוחמד ח'אתמי ומתעניין פחות בסוגיות תרבותיות ובשאלות על מהות הדמוקרטיה האסלאמית ועל דיאלוג בין-ציוויליזציות, שעניינו מאוד את ח'אתמי, הנשיא הרפורמיסט. רוחאני אומנם אינו אדיש לחלוטין לסוגיות האלה, אבל הוא מוטרד הרבה יותר מהחוליים הקשים של המערכת האיראנית. בנאום שנשא בפני קצינים בכירים של משמרות המהפכה בספטמבר 2015 אמר כמעט דברי כפירה כשהצהיר כי "האויבים העיקריים של איראן אינם ארצות הברית או ישראל, אלא האבטלה, האינפלציה ויוקר המחיה, המחסור במים והשחיתות שפושה בכל הארץ".¹ בתגובה אמר אחד המפקדים של משמרות המהפכה כי רוחאני מסוכן יותר מארגון הטרור מג'אהדין ח'לק, הנחשב לשיקוץ בשיח האיראני – מה שממחיש את הממד החתרני בדברי רוחאני.²

במילים אחרות, הרפורמיסטים ורוחאני מאמינים שכדי להתמודד עם האתגרים שניצבים בפני איראן עליה להיפתח לעולם כדי למשוך השקעות, ומשמעות הדבר היא גם מדיניות חוץ פשרנית יותר, לפחות ברמה הטקטית. ברור להם שפתיחות לעולם מחייבת גם שינויים כלכליים בתוך איראן – שינויים שישפיעו על מערכי הכוח המקומיים. ישנם רפורמיסטים שהיו אולי רוצים לעודד גם פתיחות פוליטית מסוימת, אבל התחום הזה נמצא בעדיפות נמוכה יותר אצלם מאשר הכלכלה. הם גם מודעים ליכולתם המוגבלת להניע ליברליזציה בהתחשב ברגישות הגבוהה של המנהיג העליון לסוגיה הזאת – מה שהביא לנטרולו המעשי של ח'אתמי בתקופת כהונתו השנייה בשנים 2001-2005.

ממה חוששים השמרנים?

בעיני ח'אמנאי והשמרנים, האיום האמיתי על איראן הוא כפול: המערב, וארצות הברית בראשו, מבחוץ, והיחלשות הלהט הדתי והמהפכני מבית, במיוחד בקרב הצעירים. נאומיו והצהרותיו של ח'אמנאי בשנות כהונתו הארוכה שופעים אזהרות מפני "מזימות" ואיומים של "האויב" – בעיקר המערב – כלפי איראן. עם זאת, הוא

אינו מודאג מפלישה צבאית של ארה"ב, אלא ממה שהוא מכנה "המלחמה הרכה" ו"המתקפה התרבותית" (תהאג'ם פרהנגי) שמנהל המערב נגד איראן כדי למוטט את הרפובליקה האסלאמית מבפנים. המתקפה הזאת מסוכנת במיוחד בגלל כוח המשיכה המפתה של תרבות המערב וגם כי היא מסכנת את הנפש, ולאנשים דתיים השחתת הנפש מסוכנת יותר מאשר סיכון גופני.³ השמרנים נחושים לשמר את הסטטוס קוו הפוליטי-תרבותי באיראן שכן הם משוכנעים שכל פתיחות כלפי חוץ וכלפי פנים תסכן את קיומו של המשטר. מול עיניהם עומד זיכרון התהליכים שמיכאל גורבצ'וב הוביל בברית-המועצות ואשר הובילו לנפילתה.

משמרות המהפכה והבסיג' שואפים לשמר את האימפריות הכלכליות שהקימו במהלך 20 השנים האחרונות. האימפריות האלה, השולטות על נתחים משמעותיים של הכלכלה האיראנית, מעסיקות בצורה ישירה ועקיפה מיליוני איראנים, ולכן הן מכשיר פוליטי רב כוח. הבכירים במשמרות המהפכה ובבסיג' חוששים שפתיחות כלכלית כלפי העולם תפגע באינטרסים הכלכליים שלהם, שכן הם פיתחו מערכת כלכלית שחורה לעקיפת העיצומים שהוטלו על איראן. כמו כן הם חוששים כי המפעלים והחברות שברשותם יתקשו לעמוד בתחרות מול חברות זרות או יאלצו לשמור על כללי מנהל תקין – מה שיפגע בתועלת הפוליטית המופקת מהם.

גישת הרפורמיסטים והשמרנים כלפי הסכם הגרעין

בעיני הרפורמיסטים, הסכם הגרעין שנחתם ביולי 2015 הוא תנאי חיוני לשיקומה של כלכלת איראן מפני שהוא היה אמור לפתוח את המדינה להשקעות מסיביות מבחוץ, קודם כול בתחום הנפט, אבל גם בתעשייה ובתשתיות. בשנה הראשונה לאחר החתימה על ההסכם אכן הגיעו לאיראן מאות אנשי עסקים מובילים מכל העולם וחתמו על הסכמים טנטטיביים להשקעות, אלא שבינתיים רוב ההסכמים האלה לא התממשו בגלל סדרה של מכשולים, שיפורטו בהמשך. השמרנים, לעומתם, רואים בהשקעות האלה איום על קיומו של המשטר מהחשש שבעקבותיהן תבוא גם השפעה תרבותית "שלילית" מהמערב. לכן העלה ח'אמנאי חלופה שאותה כינה "כלכלת ההתנגדות" – כלכלה שמספקת את צורכי עצמה ואינה תלויה ביבוא מחו"ל (כלכלה אוטרקית). כלומר, השמרנים מוכנים לשלם מחיר כלכלי כבד, ובלבד שאיראן תשמור על טוהרה המהפכני או בגישה צינית יותר, הם מוכנים להכשיל רפורמות כלכליות נחוצות, ובלבד שיובטחו האינטרסים הפוליטיים שלהם.⁴

רוחאני ניסה להפחית את האחיזה של משמרות המהפכה בכלכלה ואף ניסה לפתות אותם לקבל את גישתו בנוגע להשקעות חוץ. הוא הציע להם לקבל נתח משמעותי מהחוזים שייחתמו עם החברות הזרות וליהנות מהפריחה הכלכלית הצפויה אם יקבלו את השינוי. בה בעת הוא הזהיר שהחלופה להסכם הגרעין היא הידרדרות למלחמה

נגד ארצות הברית. אולם עד לכתיבת השורות האלה נראה שהמפקדים של משמרות המהפכה מעדיפים את הסטטוס קוו על פני הסיכון הכלכלי-פוליטי הטמון בפתיחות לעולם.⁵

מאבקם של השמרנים בנשיא רוחאני

משמרות המהפכה וכלי התקשורת המקורבים אליהם הרבו להשתמש בכינוי "נפוזי" (nofooz), כלומר "סוכני השפעה זרה" הנחשבים לשנות את אופיו המהפכני של המשטר, בתארם את רוחאני ואת תומכיו. מפקד משמרות המהפכה, מוחמד עלי ג'עפרי, אף השמיע בפומבי ספק עד כמה רוחאני נאמן לרפובליקה האסלאמית. אולם משמרות המהפכה לא הסתפקו רק במילים אלא גם בצעו פרובוקציות כדי לפגוע בניסיונותיו של רוחאני להגיע להפשרה עם המערב. כך, לדוגמה, הם עצרו כמה איראנים בעלי אזרחות כפולה, קיימו תמרונים צבאיים בעיצומם של שלבים רגישים מבחינה דיפלומטית, יזמו התגרריות בספינות של צי ארצות הברית במפרץ הפרסי והדליפו פרטים מביכים מהסכמי הגרעין שחזקו את מתנגדי ההסכם בארה"ב.⁶

ח'אמנאי, שמעולם לא נטש את גישתו העוינת והחשדנית כלפי המערב, מעודד את היריבות בין משמרות המהפכה לבין רוחאני, שכן זו מסייעת לו לשמר את מעמדו: היותו הפוסק העליון במערכת האיראנית. נוסף על כך יש לציין שהוא תמיד הסתייג מנשיאים חזקים מפני שחשש מהתנהגות עצמאית מדי שלהם. לפיכך סביר להניח שהוא תמך בפרובוקציות של משמרות המהפכה כדי "להעמיד את רוחאני במקומו". ביטוי בולט למחלוקת בין מתן עדיפות לפיתוח כלכלי לבין גישת המצור האידיאולוגית היה הסערה שהתעוררה בעקבות נאום של הנשיא לשעבר, האשמי רפסנג'אני, באוגוסט 2016. בנאומו בכנס שעסק בענייני חינוך העלה רפסנג'אני (שמת זמן קצר לאחר מכן, בינואר 2017) על נס את גרמניה ואת יפן, שהצליחו, לדבריו, לשקם את כלכלותיהן לאחר מלחמת העולם השנייה הודות להשקעת ההון שלהן בפיתוח חידושים מדעיים במקום בצבא. רפסנג'אני הביע תקווה שהנשיא רוחאני יצעיד את איראן בדרך הזאת. בתגובה לדברים האלה האשימו כלי התקשורת השמרניים את רפסנג'אני ברצון להחליש ואפילו לפרק לגמרי את כוחה הצבאי של איראן וטענו כי דבריו היו הזמנה לאויביה של איראן לתקוף אותה. הם קבעו כי דרכו של רפסנג'אני תבטיח שאיראן תאבד את עצמאותה ותחזור להיות גרורה אמריקאית.⁷ ח'אמנאי התערב בוויכוח, ובנאום בפני קצינים של משמרות המהפכה בספטמבר 2016 הוא תקף את רפסנג'אני על שהוא מזייף את עקרונות המהפכה ורוצה, למעשה, לחסל את הישגיה, להכפיף בשנית את איראן לסדר העולמי המערבי ולאמץ אורחות חיים מערביים בנימוק שיש לסיים את הבידוד המדיני של איראן ולשלבה בקהילה הבינלאומית.⁸

השפעתו של הסכם הגרעין – הישגו החשוב ביותר של רוחאני בתחום של מדיניות החוץ, שאמור היה להיות המנוף שיניע את הכלכלה של איראן קדימה – הייתה עד כה מוגבלת. בזכות הסכם הגרעין והסרת חלק משמעותי מהעיצומים שהוטלו על איראן חל אומנם שיפור בכלכלת המדינה, בעיקר בתחום של יצוא הנפט (הוא הוכפל), אבל הרבה פחות מכפי שהאיראנים קיוו. עוד לפני שדונלד טראמפ נכנס לתפקידו נרתעו משקיעי החוץ מלממש את תוכניות ההשקעה שעליהן חתמו. הרתיעה הזאת נבעה הן משום שלא כל המגבלות הבינלאומיות הוסרו ממערכת הבנקאות של איראן והן בשל החוליים המבניים העמוקים של כלכלת איראן: ביורוקרטיה קשה, שחיתות ופוליטיזציה.

הניסיון שנכשל: הרפורמה בבנקים

דוגמה טובה להמחשת הקשר בין המאבקים הפוליטיים לבין הכלכלה ומדיניות החוץ היא הרפורמה בבנקים. הבנקים באיראן סובלים מסדרה של בעיות מבניות קשות. הבעיה הגדולה ביותר שלהם הייתה ניתוקם ממערכת הסליקה הבינלאומית (SWIFT) בעקבות הסנקציות שהוטלו על איראן בשל תוכנית הגרעין שלה. נוסף על כך סובלים הבנקים באיראן מניהול כושל שנובע, בין היתר, מהכפפת השיקול הכלכלי לשיקולים פוליטיים. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר במתן הלוואות "רעילות" לפרויקטים פופוליסטיים שאין להם שום סיכוי להצלחה ולהחזיר את ההלוואות. התוצאה: להערכת הבנק המרכזי של איראן, סך כל החובות של הממשלה לבנקים עולה על 33 מיליארד דולר. זהו חוב שכנראה לעולם לא יוחזר, והמשמעות היא שההון האמיתי של הבנקים נמוך באופן משמעותי מהמוצהר, וייתכן שכמה מהם אף מצויים בגירעונות גדולים. כך, למשל, ב־24 בינואר 2017 צנח ערך המניות של בנק מֶלֶת האיראני בשיעור של 37.5% לאחר שהוא נאלץ להתאים את מערכת החשבונות והדיווח שלו לסטנדרטים המקובלים במערכת הבינלאומית, וההתאמה הזאת חשפה את עומק הגירעון בהון העצמי שלו.⁹ אחת הדרישות שהועלו לשילוב מחדש של הבנקים האיראניים במערכת הכספים הבינלאומית היא קבלת תנאיו של כוח המשימה הבינלאומי למאבק בהלבנת הון ובמימון טרור (FATF, ראשי תיבות של Financial Action Task Force). ה־FATF הוא גוף בין־ממשלתי שהוקם ב־1989 כדי למנוע מבנקים להלבין הון לארגוני פשע ולארגוני טרור. איראן נכללה ברשימה השחורה של הארגון כבר מ־2008. לאחר שנחתם הסכם הגרעין הגיע רוחאני להסכם גם עם ה־FATF ולפיו תקבל על עצמה איראן את הכללים שקבע הארגון. באפריל 2016 העביר המג'לס חוק האוסר לממן ארגוני טרור ולהלבין הון. בתמורה שולבה איראן מחדש במערכת ה־SWIFT. בדו"ח של ה־FATF מיוני 2016 הושעו למשך 12 חודשים כל העיצומים שהוטלו על איראן. אבל בדו"ח גם נקראו הממשלות השונות להזהיר את הבנקים שלהן מהסיכון הכרוך בעשיית עסקים עם איראן מפני שהיא עדיין מסייעת לחמאס ולחזבאללה הנכללים ברשימת ארגוני

הטרור הן בארצות הברית והן באירופה.¹⁰ משמעות ההצהרה: אם איראן לא תשנה את התנהלותה בנושאים האלה, יחודשו העיצומים נגד הבנקים שלה. כשעננה כזאת מרחפת מעל הבנקים האיראניים אין זה מפליא שבנקים בינלאומיים מהססים לעבוד איתם. השמרנים ניצלו את נכונותו של רוחאני לקבל את תנאי ה-FATF כדי לפגוע בו. הם האשימו אותו בבגידה והזהירו שיישום העקרונות של ה-FATF יאלץ את איראן לוותר על ריבונותה. הם גם טענו שהעקרונות האלה נוגדים את ההלכה האסלאמית ואיימו לפנות לבית הדין העליון של איראן, למועצה העליונה לביטחון לאומי, לתובע הכללי ולפרלמנט כדי שאלה ימנעו מרוחאני להיכנע לדרישות ה-FATF. הם גם שללו את ההנחה המשתמעת מהחתימה על ההסכם עם ה-FATF – שהבנקים האיראניים הלבינו הון והעבירו כספים לארגוני טרור.¹¹

התקשורת השמרנית הצטרפה להתקפות על הסכם ה-FATF. כך, למשל, בעיתון השמרני ג'וואן נטען שאחת המטרות של ה-FATF היא להחליש את איראן ובמיוחד לפגוע במשמרות המהפכה, בחזבאללה ובג'האד האסלאמי. עוד נטען בעיתון שבחתימתה על ההסכמים האלה קיבלה למעשה איראן את קביעת המערב שמשמרות המהפכה וחזבאללה הם ארגוני טרור, בעוד שלמעשה – כך לפי העיתון – מדובר בארגוני שחרור.¹² על הטענות האלה השיב רוחאני שאין לאיראן שום ברירה אלא לקבל את תנאי ה-FATF.

מה שהטריד במיוחד את השמרנים באיראן היה ההבנה שקבלת תנאי ה-FATF תפגע באימפריה הכלכלית של משמרות המהפכה ותאלץ אותם, בין היתר, למצוא דרכים חלופיות כדי להעביר סכומי כסף גדולים לארגוני הטרור שמחוץ לאיראן. בספטמבר זכה רוחאני לניצחון חלקי כאשר שני בנקים גדולים, ספאה ומלי, הודיעו שהם לא יעבדו יותר עם חברת ח'אתם אל-אנביא' (שהיא חברת האחזקות הגדולה של משמרות המהפכה), וזאת כדי שהסנקציות הבינלאומיות לא יחולו עליהם.¹³ ח'אמנאי – בהתאם לנוהג הרגיל שלו – תימרן בין שני הצדדים: היועץ הבכיר שלו למדיניות חוץ, עלי ולאיתי, הצהיר שאיראן אינה צריכה לחתום על ההתחייבויות ובכך חיזק את הדימוי שח'אמנאי רוצה ליצור לעצמו: של שליט שדבק בטוהר המהפכני. אבל ח'אמנאי עצמו לא יצא בהצהרה פומבית כלשהו בסוגיה הזאת וכך איפשר לרוחאני להמשיך להיאבק על ההסכם.¹⁴

הוויכוח על ה-FATF משקף למעשה סוגיה עמוקה יותר: האם איראן מוכנה לקבל על עצמה את כללי המשחק של המערכת הבינלאומית, כלומר, האם היא מוכנה לעבור תהליך של נרמול, כפי שהרפורמיסטים רוצים, או שהיא ממשיכה לדבוק בתפיסה המהפכנית בהתאם לרצון השמרנים. אלה רואים בכללי המשחק הבינלאומיים, ובהם החוק הבינלאומי, ביטוי של מאזני הכוח הבינלאומיים המעוותים המנציחים את ההגמוניה המערבית. במילים אחרות, מידת נכונותה של איראן לאמץ את השינויים

האלה בתחומי הכלכלה בשנים הקרובות יכולה להיות מדד טוב למידת נכונותה להשתלב באופן קונסטרוקטיבי במערכת הבינלאומית.

מתגרים באויבים שבחוץ כדי להביך את האויבים שבפנים

במסגרת מאבקם של השמרנים ברוחאני הם פעלו כדי להכשיל את מדיניות הפיוס שלו כלפי שכנותיה של איראן. הם עשו זאת גם בשל עוינותם כלפיו, אך בעיקר בשל הערכתם של המפקדים העומדים בראש משמרות המהפכה שהגישה הלעומתית העוינת כלפי הסביבה החיצונית מחזקת את מעמדם הפוליטי בתוך איראן.

כך, למשל, ניסה רוחאני להוריד את מפלס העוינות בין איראן לבין סעודיה ושאר מדינות המפרץ,¹⁵ וישנם דיווחים שרוחאני מעוניין גם להפחית את המעורבות הצבאית של איראן בסוריה בשל הנטל הכבד שהיא מטילה על כלכלת איראן. השמרנים, לעומת זאת, מרבים בהצהרות פרובוקטיביות כלפי היריבות של איראן, בין היתר כדי להביך את רוחאני וליצור לו דימוי של רכרוכי כלפי אויביה של איראן. לדוגמה, חבר הפרלמנט השמרן זקאני התפאר לפני שנתיים שאיראן שולטת על ארבע בירות ערביות; יחיא רחים צפאוווי, המפקד לשעבר של הבסיג', הצהיר במאי 2014 שהגבול האמיתי של איראן מגיע לחופי הים התיכון ובתחומיה מצויה גם דרום לבנון, ובריגדיר חוסיין סלאמי ממשמרות המהפכה הצהיר כי בעבר לחמה איראן אויב בגבול שעבר על גדות נהר הכארח'ה (כלומר אזור חוזיסטן), ואילו במהלך המלחמה באויביה היא הרחיבה את הגבול האסטרטגי שלה עד לחוף המזרחי של הים התיכון ולצפון אפריקה.¹⁶ אפשר לראות בהצהרות האלה ביטוי לביטחון עצמי ולשאיפות אזוריות מרחיקות לכת, אך גם ביטוי לוויכוח הפנימי ותשובה למי שחושבים שהסיוע לאסד הפך לנטל יקר מדי. גם היחסים עם סעודיה שימשו את השמרנים כדי לנגח את רוחאני. מעבר ליריבות האסטרטגית והדתית בין סעודיה לאיראן, היחסים בין שתי המדינות החריפו בשנתיים האחרונות עד כדי ניתוקם בגלל הצטברות של כמה אירועים, שאחד המרכזיים שבהם היה הוצאתו להורג בסעודיה של השייח' השיעי נמר באקר אל-נמר ב־2 בינואר 2016. המהלך הזה עורר תגובות חריפות של איראן. ח'אמנאי איים שלהוצאה להורג יהיו השלכות חמורות וכי הסעודים יסבלו מנקמה אלוהית. למרות הטון החריף של התגובה, השארת העונש בידי האלוהים נועדה לפטור את איראן מהחובה המוסרית לנקום את דמו של שייח' נמר.

להוצאה להורג הייתה גם תגובה עממית: המון איראני שרף את בנייני השגרירות הסעודית בטהראן ואת משרדי הקונסוליה הסעודית במשדד, ובתגובה ניתקו סעודיה וכמה ממדינות המפרץ את יחסיהן הדיפלומטיים עם איראן. ישנם סימנים רבים לכך שאת "זעם ההמונים הספונטני" הזה אירגנו חוגים שמרניים שרצו להביך את רוחאני. העובדה הזאת לא הפריעה לכלי תקשורת שמרניים לתקוף דווקא את רוחאני בטענה

שמדיניותו הרכרוכית היא שעודדה את סעודיה לנקוט מדיניות נוקשה ותוקפנית, וכי המדיניות הזאת היא שעוררה את זעמו המוצדק של הציבור האיראני. אילו היה רוחאני נוקט קו תקיף יותר מול הסעודים – טענו כלי התקשורת השמרניים – היה נמנע האירוע המצער הזה. במילים אחרות, לטענת השמרנים רוחאני היה אשם בכך שהמתנגדים שלו השתוללו.

תופעה דומה התחוללה לקראת הבחירות בארצות הברית. כמו חוגים מסוימים בישראל, גם השמרנים באיראן העדיפו את טראמפ על פני קלינטון מתוך הנחה שהעוינות שלו תחסל את הסיכוי להפשרה ביחסים עם ארצות הברית ותמנע את חדירת ההשפעה התרבותית האמריקאית ה"הרסנית" לאיראן, ובכך ייפגע גם המחנה הרפורמיסטי שרצה לשפר את היחסים עם ארצות הברית. הם גם קיוו כי ארצות הברית תבודד את עצמה מול שאר העולם. המחיר הכלכלי עניין אותם פחות מהרווח הפוליטי.

טראמפ הגשים חלק מהציפיות שתלו בו השמרנים האיראנים בכך שפירסם צו שאוסר על כניסת אזרחים איראנים לתחומי ארצות הברית. עידוד נוסף שאבו השמרנים האיראנים מהצהרתו של היועץ לביטחון לאומי מייקל פלין בפברואר 2017, שלפיה ניתנה לאיראן "הערת אזהרה" בעקבות ניסוי שעשתה בשיגור טיל בליסטי. ח'אמנאי תקף בתגובה את ארצות הברית ואמר שהיא חשפה את פרצופה האמיתי וכי שוב הוכח שאסור להאמין ולוותר לאמריקאים מפני שהם לא ויתרו על גישתם העוינת כלפי איראן וכלפי האסלאם. כמו כן הוא ביקר את רוחאני על הנאיביות שלו שגרמה לו להאמין להם ולהתפשר איתם.

ניסויי הטילים שעשו משמרות המהפכה במהלך 2017 נועדו להציג עמדה איראנית תקיפה ומאתגרת כלפי טראמפ ולהציב בפניו את הקווים האדומים של איראן, כלומר שהסכם הגרעין לא ישפיע על המשך פיתוחם של הטילים. אבל לניסויים האלה הייתה מטרה נוספת: היה זה צעד של משמרות המהפכה – באישור ח'אמנאי – שנועד לדחוק את רוחאני לפינה ולהכריח אותו להתעמת עם ארה"ב או לספוג ביקורת מח'אמנאי. השמרנים מתמחים בפרובוקציות מהסוג הזה, ואפשר להזכיר את מעצם של 13 "המרגלים" היהודים ב-1999 שנועד להציב בפני הנשיא דאז, ח'אטמי, בעיה דומה.

דוברים שמרנים קוננו שאיראן שילמה מחיר יקר בגלל האמון המופרז שנתן רוחאני באמריקאים ומשום שהוא לא ציית לקווים האדומים שקבע המנהיג העליון בנושא הגרעין ועשה ויתורים מופרזים בהסכם הגרעין.¹⁷ במאמר המערכת מ-4 בפברואר 2017 של העיתון השמרני וטן-י אמרו נטען, למשל, שעצם נוכחותו של טראמפ בבית הלבן היא מכה למחנה שהאמין בפיתוח קשרים עם המערב. בעיתון גם הוסבר שהרפורמיסטים לא יוכלו לנצח בבחירות לנשיאות באמצעות יצירת דיכוטומיה שקרית בין שלום לבין עימות וכן בין שיפור המצב הכלכלי לבין ביסוסה של כלכלת התנגדות.¹⁸ אולם יש לציין שבמקביל לביקורת טוענים השמרנים, כולל ח'אמנאי, שאין

צורך לקחת את הרטוריקה של טראמפ ברצינות רבה מדי, וכי אין סכנה שארצות הברית תתקוף את איראן.

חסיין שריעת-מדארי, העורך השמרני הנוקשה של "כיהאן" תקף את טראמפ מהכיוון ההפוך, על כך שהוא לא מקיים את הבטחת הבחירות שלו לבטל את הסכם הגרעין. שריעת-מדארי טען שההסכם הוא "מסמך זהב" בעבור ארה"ב, ואילו בעבור איראן אין בו שום דבר חוץ מאשר הפסד והשפלה, אבל – הוא הוסיף – למרבה הצער טראמפ התעשת והבין שהחברים שלו בבית הלבן רימו והונו את איראן בהסכם הזה, ולכן עכשיו הוא רוצה לשמר אותו.¹⁹ ברור מהדברים האלה מי האשם בחתימה על הסכם שהוא כל כך נורא לאיראן.

הבחירות לנשיאות: ניצחון מוגבל של הרפורמיסטים

הבחירות לנשיאות שהתקיימו ב-19 במאי 2017 המחישו את הקשר ההדוק שבין הפוליטיקה הפנימית לבין מדיניות החוץ. רוחאני הדגיש את תרומתו החיובית של הסכם הגרעין לכלכלת איראן בכך שהוא הביא להסרת רוב העיצומים שהוטלו על איראן וכן בכך שסילק את סכנת המלחמה שריחפה מעל איראן. הוא אף התחייב לפעול להסרת שאר העיצומים שטרם הוסרו. ככל שהתקרבה ההצבעה, כך הגביר רוחאני את הביקורת שלו על השמרנים. הוא ציטט מההנחיות של חומייני, מייסד הרפובליקה האסלאמית, שלפיהן אסור למשמרות המהפכה להתערב בפוליטיקה וציין את השתלטותם על כלי תקשורת שונים.²⁰

מול רוחאני התייצב המועמד השמרן אייתאללה אבראהים ראיסי שעמד בראש ההקדש המוסלמי העשיר ביותר באיראן ואולי אף העשיר ביותר בעולם המוסלמי, האסתאן-י קדס רזאווי. ראיסי טען שרוחאני לא הצליח להתמודד עם בעיותיה הכלכליות הקשות של איראן, וכי הכישלון הזה הפריך את טענותיו של רוחאני שבהסכם הגרעין טמון רווח כלכלי לאיראן. החלופה צריכה להיות – טען ראיסי – שמדיניות החוץ תשרת את החזון של כלכלת ההתנגדות, אך בה בעת פיזר הבטחות פופוליסטיות לחלוקת כספים נדיבה של הממשל בלי להסביר מאין יביא את הסכום האדיר הנחוץ למימון הבטחותיו.²¹ המנהיג העליון ח'אמנאי, ששמר לכאורה על נייטרליות בבחירות, הביע תמיכה עקיפה בראיסי בכך ששלל בפומבי את טענתו של רוחאני כי הסכם הגרעין מנע איום צבאי על איראן. לטענת ח'אמנאי, הייתה זאת נחישותו של העם האיראני שמנעה מלחמה.²²

ניצחונו המשכנע של רוחאני ברוב של 57% מקולות הבוחרים משקף את רצונם של רוב תושבי איראן בפתיחות כלכלית ותרבותית רבה יותר כלפי העולם ואת תמיכתם במדיניות חוץ מתונה יותר שתאפשר זאת. עם זאת, ההישג היחסי של ראיסי משקף, כנראה, שתי תופעות: האחת, המשך קיומו של גרעין נוקשה של תומכי המשטר (בסביבות

30% מהתושבים בהתחשב בתוצאותיהן של כל מערכות הבחירות האחרונות) והשנייה, כוח המשיכה של ההבטחות הפופוליסטיות של ראיסי, בעיקר בקרב השכבות הנמוכות, שלא נהנו עד כה מפירות הפתיחות כלפי העולם.

על אף כישלונם הבהירו השמרנים כי אין בכוונתם להניח לרוחאני לקדם את מדיניותו. שריעת-מדארי, עורכו השמרן של "כיהאן", תקף את מדיניותו "המתרפסת" של רוחאני כלפי ארצות הברית וכלפי בעלות בריתה הערביות וטען שהתקפותיו של רוחאני על משמרות המהפכה הן שעודדו את טראמפ ואת ארצות המפרץ הערביות לצאת בסדרת הצהרות נגד איראן. לטענת שריעת-מדארי, דברי רוחאני הקרינו חולשה ועירערו על עקרונות היסוד של המשטר.²³ בכך יצר שריעת-מדארי קשר הדוק בין מדיניות החוץ למדיניות הפנים של איראן.

במבט ראשון נראה היה שלניצחונו של רוחאני יש משמעות מוגבלת בנוגע למדיניות החוץ של איראן, כיוון שאותה קובע המנהיג העליון על סמך שקלול של מגוון שיקולים ואילוצים אסטרטגיים, אידיאולוגיים, ואישיים. עם זאת, אי-אפשר לבטל לגמרי את משמעות הניצחון של רוחאני. נראה שבתוך מערך הכוחות שמנסים להשפיע על עיצובה של מדיניות החוץ יש לקו שמייצג רוחאני נוכחות כלשהי. כמו כן נראה שהנהגת איראן תתקשה מאוד להתעלם מהמסר הברור שרוב העם באיראן שיגר אליה. אם בסופו של דבר לא יחול שינוי משמעותי במדיניות החוץ של איראן, הרי שמשמעות הדבר היא שאין להנהיג באיראן גיבוי עממי ליישם מדיניות חוץ הרפתקנית ולא שקולה, וניתן לקוות – ואף להניח – שיהיה בכך כדי לרסן את התנהלותה של איראן.

הערות

1. נאצר אעתמאדי, "יכ מקאם-י ספאה-י פאסדאראן-י רוחאני רא ח'טרנאכטר אז מג'אהדין-י ח'לק דאנסת" [מפקד במשמרות המהפכה טוען שרוחאני מסוכן יותר מהמג'אהדין ח'לק], רדיו צרפת (RFI), 18 בספטמבר 2015, <https://goo.gl/q4grxo>
2. שם.
3. Walter Posch, "Ideology and Strategy in the Middle East: The Case of Iran," *Survival*, Vol. 59 Issue 5, 2017, p. 77, <https://goo.gl/3B8Ktg>
4. לדיון על כלכלת ההתנגדות, ראו: Afshar Babak, "Threat of Sanctions and Management of Resistance Economy in Iran," *American Journal of Scientific Research* 86, March 2013, pp. 111-116.
5. Benoit Faucon, Stacy Meichtry and Asa Fitch, "Iran's Government and Revolutionary Guards Battle for Control of Economy," *Wall Street Journal*, 18 May 2016, <https://goo.gl/DrddWS>; "Rouhani's grand electoral bargain with IRGC," *Trackpersia*, 29 October 2016, <https://goo.gl/e17YhZ>
6. Arash Karami, "Iran's Zarif criticizes hard-liners for leaks on nuclear talks," *Al-Monitor*, 13 February 2017, <https://goo.gl/fvkmSr>
7. "Iranian Supreme Leader Khamenei, Ideological Circles Attack Rafsanjani For Calling For Investing In Economy Instead Of Military – Like Germany And Japan Post-WWII," MEMRI, 11 October 2016, <https://goo.gl/zv5bMN>

8. שם.
9. Patrick Clawson, "Iran Locks Itself Out of the International Financial System While Blaming Washington," *PolicyWatch 2600*, The Washington Institute, 5 April 2016, <https://goo.gl/rZijnV>; Alireza Ramezani, "Iran's Bank Mellat loses 37.5% in share value in one day," *AI-Monitor*, 2 February 2017, <https://goo.gl/Sm5j3d>.
10. Louis Charbonneau, "Money laundering body keeps Iran blacklisted, freezes some steps," *Reuters*, 24 June 2016, <https://goo.gl/vVeosz>.
11. Reza Haghighatnejad, "Money Laundering and Terrorism: Rouhani vs the Revolutionary Guards," *Iranwire*, 7 September 2017, <https://goo.gl/f64m61>.
12. מאמר המערכת בעיתון **ג'וואן**, 7 בספטמבר 2016; מאמר המערכת בעיתון **ארמאן**, 7 בספטמבר 2016. שני המאמרים מצוטטים בתוך *Mideast Mirror*, September 7, 2016, Section C (Turkey & Iran); מאמר המערכת בעיתון **רסאלת**, 13 בספטמבר 2016. המאמר מצוטט בתוך *Mideast Mirror*, September 13, 2016, Section C; המאמר מצוטט בתוך *Mideast Mirror*, September 21, 2016, Section C.
13. Najmeh Bozorgmehr, "Iranian banks give Revolutionary Guard the cold shoulder," *FT*, 18 September 2016, <https://www.ft.com/content/1eb9e41a-7b16-11e6-ae24-f193b105145e>.
14. Velayati, "Joining FATF 'not expedient for Iran,'" *Mehr News Agency*, 4 September 2016, <https://goo.gl/rhm5De>.
15. Rohollah Faghihi, "Iran's president: We're neither xenophiles nor xenophobes," *AI-Monitor*, 30 January 2017, <https://goo.gl/KYvSuF>.
16. "Iranian military commander: We have forces in Syria, Yemen and Iraq," *Middle East Monitor*, 1 January 2015, <https://goo.gl/QAZBnv>; Yigal Carmon and Y. Yehoshua, "From The Mediterranean to the Golan, Iran Builds Active Front And Direct Military Presence On Israel's Border To Deter Israel And Further Ideology Of Eliminating The Zionist Regime," *MEMRI Daily Brief No.1146*, 16 February 2015, <https://goo.gl/vt2M5Y>.
17. Ali Hashem, "Will Trump turn Rouhani into hawk?" *AI-Monitor*, 15 February 2017, <https://goo.gl/3z9nsx>.
18. מאמר המערכת בעיתון וטניי אמרוז, <https://goo.gl/G14RLE>.
19. "שריעת-מדארי דר גפת וגו בא פארס: עקלאנהתריני ברנאמה"י 'תרמפ דיואנה' פארה כרדן ברג'אם אסת" [שריעת-מדארי בריאיון לפארס: "התוכנית החכמה ביותר של 'טרמפ המשוגע' – לבטל את הסכם הגרעין"], 30 מרס 2016, <https://goo.gl/3omRj2>.
20. "Rouhani vows to target all US sanctions if re-elected," *Al-Jazeera*, 13 May 2017, <https://goo.gl/1aTqeG>; אנתקאדיי שדידי רוחאני אז ספאה, קוה"י קזאיהוצדא וסימא דר נטקי אנתח'אבתי דר משהד", [ביקורת חריפה של רוחאני כלפי הצבא, מערכת המשפט ורשות השידור בנאום בחירות במשהד], בייביסי בפרסית, 17 במאי 2017, <https://goo.gl/LULnZ7>.
21. "משרוחי דוומיני מנאורהי נאמזדהאי אנתח'אבאטי ריאסתי ג'מהורי 96 דר רסאנהי מלי", [תמליל העימות השני בכלי התקשורת בין המועמדים לבחירות לנשיאות הרפובליקה], האתר של העיתון ג'וואן, 5 במאי 2017, <https://goo.gl/6fYmYy>.
22. "Leader: Iranian people removed 'shadow of War'," *PressTV*, 30 April 2017, <https://goo.gl/BkKZGD>.
23. "שריעת מדארי דר גפתו בא פארס: אקאיי רוחאני דר אוולויני רוזי אנתח'אביי ח'וד סאיהי ג'נגרא אז אמריכא הדיה גרפת", [שריעת מדארי בריאיון לפארס: מר רוחאני קיבל ביום הראשון לבחירתו את מתנת איום המלחמה מאמריקה], סוכנות הידיעות פארס, 21 במאי 2017, <https://goo.gl/0mwpax>.